

Voor de Arabische wereld moet dezelfde schok het tegengestelde effect hebben gehad: de 'herkenning' van de Westerse superioriteit, die al eerder economisch was ervaren, maar nu ook, en bij herhaling, militair werd ondergaan. Israël is daarmee bij uitstek als symbool van het gehate Westen aangewezen, niet als 'Joods Tehuis' maar als Westerse wig, in het Arabische lichaam gedreven: een Westerse volksplanting, die voortgekomen uit een idealistische beweging noodzakelijk tot een realistisch bewaakt bastion werd. Voor de analyse van de ontwikkeling van de Israëliëische maatschappij is het opsporen van de 'Fernwirkung der Ideologie'²² te completeren met een speurtocht naar de 'Nahwirkung der Realität'.

NASCHRIFT BIJ VAN DOORNS 'ISRAËL: EEN LATE VOLKSPLANTING'

door J. E. ELLEMERS

Het is beslist geen beleefde frase wanneer ik zeg, dat ik Van Doorn erkentelijk ben voor de serieuze aandacht die hij aan mijn proefschrift heeft gewijd. Zijn kritiek is ook ter zake dienende en heeft betrekking op wezenlijke punten in mijn boek. Men kan zeker stellen, dat ik aan sommige van de door Van Doorn aangerode aspecten meer — of althans meer expliciet — aandacht had kunnen besteden. Toch ben ik het in een aantal opzichten niet, of niet helemaal, met hem eens. De moeilijkheid is echter, dat dit vooral kwesties van nuance en accent betreft en uitwerking daarvan zou minstens zo grote omvang vergen als Van Doorns artikel, hetgeen echter voor de lezer — vooral wanneer hij het boek niet kent — vermoedelijk maar matig interessant is. Ik wil dan ook trachten mijn reactie te beperken tot enkele hoofdpunten. Verdere details moeten we dan nog maar eens mondeling bespreken.

Voor al de veelgemaakte vergelijking met de Duitse militaire successen in de afgelopen oorlog is interessant. *The Observer* van 11 juni gaf een artikel onder de kop 'How Israel's panzers (! v. D.) won the Four Days' War', dat begon met de zinsnede: 'The most perfectly planned victory since Hitler's panzers swept through France in 1940.' *Der Spiegel* van 12 juni begon het hoofdartikel met de zin: 'Sie rollten wie Rommel, siegten wie Patton und sangen noch dazu'. *Time* van 16 juni gaf naast andere artikelen over het gebeuren een verzameling cynische grapjes over de inferieureit van de Arabische soldaten. En wat het eigen land betreft kan het pikant worden genoemd, dat juist in kringen van het Veteranenlegioen Nederland een ogenblik het plan rees tot vorming van een bataljon vrijwilligers voor Israël. (*NRC* van 2 en 3 juni).

²² Aldus Ellemers' typering van Israëls hoofdprobleem, *aldaar*, p. 337 v.

Wat allereerst de toepassing van theoretische inzichten betreft, het is een misverstand dat ik defaitistisch zou zijn over de theoretische benadering van processen van sociale verandering. Slechts heb ik vastgesteld — en niet ten onrechte, dacht ik —, dat een *algemene* theorie van sociale verandering (nog) grotendeels ontbreekt en heb ik aangekondigd ook die veranderingen in beschouwing te nemen, waarbij sociologische theorie of sociologisch jargon vooralsnog tekort schieten. Dit vloeit voort uit mijn overtuiging, dat we de term 'theorie' slechts dienen te reserveren voor die gevallen waar werkelijk sprake is van theorie en dat het gebruik van jargon slechts zin heeft wanneer men het aan te duiden verschijnsel niet of niet bondig en scherp genoeg in alledaagse taal kan omschrijven (zie hierover ook mijn *Marginaal* in dit nummer). Ik heb dan ook zoveel mogelijk het m.i. overbodig gebruik van 'dikke woorden' trachten te vermijden en mij welbewust beperkingen opgelegd ten aanzien van 'theoretische uitweidingen'.

Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat ik niet 'theoriebewust' te werk ben gegaan. Zo heb ik b.v. toen ik over oligarchisering sprak, wel degelijk Michels' studie in gedachten gehad. Of om een ander voorbeeld te noemen: in hoofdstuk X heb ik heel duidelijk de pretentie gehad nieuwe — of althans weinig toegepaste — inzichten over het verband tussen sociale mobiliteit en sociale stratificatie uit te werken en empirisch waar te maken.

Van twee gevallen waarin Van Doorn mij verwijt onvoldoende gebruik te hebben gemaakt van theoretische inzichten, wil ik nog kort iets zeggen, omdat het ook in verband met andere kritiekpunten van belang is. Zo verwijt Van Doorn mij, dat ik Romeins wet van de remmende voorsprong niet gebruikt heb — een pikante opmerking, omdat ik in mijn negende stelling juist een ernstige en kritische sociologische herwaardering bepleit van Romeins theorieën. Zoals Van Doorn opmerkt, zit mijn studie vol met dialectische gegevens en inzichten. Dat ik echter niet steeds heb vastgesteld 'daar heb je het weer', heeft te maken met het feit dat ik me afvraag in hoeverre hier van een 'wet' of 'theorie' sprake is. Vaststellen, dat er soms wel en soms geen dialectiek is (dat is de moeilijkheid!), heeft m.i. *sociologisch* onvoldoende verklarende waarde. Volgens mij gaat het nl. om meer dan alleen 'verstroeving van sociale verandering', zoals Van Doorn het eens aangeduid heeft,¹ of om institutionele belemmeringen die re-institutionalisering in de weg staan, zoals ik het zelf heb gesteld (pp. 338—39). Omdat er theoretisch-sociologisch meer aan vast zat,² waar ik — het zij toegegeven — niet helemaal uitkwam, heb ik de voorkeur gegeven aan een meer descriptie-

---

¹ J. A. A. van Doorn, 'Verstroeving van sociale verandering', in: *Het sociale leven in al zijn facetten*, deel II (Assen, 1958), pp. 899-916.

² Terloops heb ik op enkele aspecten hiervan gewezen in mijn artikel 'Intellectuelen in nieuwe naties', *Sociologische Gids*, jrg. 12 (mei-juni 1965), pp. 136—37.

ve boven een onvoldragen 'theoretische' behandeling van allerlei dialectische processen.

Het spijt me slechts, dat ik de dialectische ontwikkeling in de confrontatie van 'idee' en 'werkelijkheid' misschien niet duidelijk genoeg heb gemaakt. Inderdaad is er sprake geweest van een veelheid van ideeën en stromingen in het zionisme. Maar in een dialectisch proces heeft zich in de loop van de revolutionaire fase — en 'revolutie' is hier niet oneigenlijk gebruikt, want de beweging beoogde een einde te maken aan de bestaande traditionele (Oosteuropese) Joodse samenlevingsvorm — een ideologisch complex uitgekristalliseerd, dat geïnstitutionaliseerd in de dominante socialistische pioniersvariant lang (te lang?) een 'blauwdruk' is geweest voor de maatschappij in wording.³ In een volgende fase heeft deze 'blauwdruk' geconfronteerd met de eisen van een verder moderniserende industriële maatschappij in een vrij ingewikkeld dialectisch proces geleid tot de zeer specifieke trekken van de huidige Israëliische maatschappij.

Van Doorn kapittelt mij voorts — tot tweemaal toe —, dat ik Cosers conflictologische inzichten niet heb toegepast. Voor zover ik me de inhoud van het boek van Coser herinner, is het een weergave en uitwerking van Simmels ideeën over conflict. Ik zou kunnen volstaan met de opmerking, dat ik hier — zoals elders — er de voorkeur aan heb gegeven de oorspronkelijke bron (i.c. Simmel) te gebruiken, hetgeen ik twee keer heb gedaan (p. 20 en noot 20 op p. 348; p. 46 en noot 29 op p. 350). Maar dit is natuurlijk slechts een gedeeltelijk excuus.

Veel wezenlijker is Van Doorns verwijt, dat ik externe omstandigheden en de daaruit voortvloeiende conflictsituatie te weinig in mijn analyse heb betrokken. Mijn antwoord hierop is tweeledig: (a) ik heb de conflictsituatie als 'gegeven' beschouwd en ben van mening dat deze voor de door mij geanalyseerde veranderingen maar een gedeeltelijke verklaring vormt; (b) enkele van de door Van Doorn geschetste ontwikkelingen zijn — althans mij — pas sinds mei-juni van dit jaar duidelijk geworden. Op beide punten een korte toelichting.

Terecht stelt Van Doorn, dat ik mijn studie 'van binnen uit' geschreven heb; overigens welbewust en niet — zoals Van Doorn meent — zonder het te weten. De voortdurende druk en spanning van buitenaf heb ik weliswaar herhaaldelijk ter sprake gebracht (behalve op de reeds genoemde plaatsen o.a. op pp. 53, 72, 142, 298, 335, 342 en in het aan de handeseditie toegevoegde 'Naschrift midden juni 1967', pp. 403—4), maar verder impliciet als 'gegeven' beschouwd. Daarbij moet verder bedacht worden, dat de externe druk ten tijde van de Yishoev niet

³ Voor de door Van Doorn genoemde kibboetsiem heb ik dit elders iets duidelijker uitgewerkt. Zie J. E. Ellemers, 'Familie en nederzetting in Israël: Over enige niet-voorzien ontwikkelingen bij sociale planning', *Tijdschrift Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*, jrg. 79 (1962), i.h.b. pp. 342-43.

alleen en zelfs niet in de eerste plaats bepaald werd door de Arabieren, maar o.a. ook door het Britse beleid en door de gebeurtenissen met de Joden in Europa. Zo waren de activiteiten van de door Van Doorn als expansionistisch aangeduide Cheroet-beweging aanvankelijk vooral gericht tegen het Britse mandaatsbestuur. Voorts moet ik erop wijzen, dat inderdaad, zoals Van Doorn het stelt, de wording van Israël zich ten dele in een 'sociaal en politiek luchtledig' heeft voltrokken. De zionistische kolonisatie vond voor een groot deel plaats in een geografisch, sociaal en cultureel isolement ten opzichte van de omgeving (zie mijn diss., p. 45). Ook na de vestiging van de staat en vooral in de periode 1956—1966 werd de druk van buitenaf vooral beleefd als (letterlijk) 'grensstellend' en heeft intern voornamelijk betekenis gehad voor de bevordering van de nationale eenheid (zie ook p. 343).

Belangrijk bij dit alles is natuurlijk de vraag die Van Doorn stelt en die ik met hem stel, of en zo ja, in hoeverre, een aantal trekken van de Israëliësche maatschappij verklaard moeten worden door deze conflict-situatie. Voor wat betreft het 'frontier'karakter van deze maatschappij en de bevordering van de nationale eenheid, heb ik deze vraag in mijn boek bevestigend beantwoord. Wat een aantal andere trekken betreft, ben ik aarzelender dan Van Doorn; alhoewel ik toegeef dat ik dat misschien meer expliciet had moeten stellen. Ten aanzien van wat ik tot mei van dit jaar 'intern' als hoofdproblemen van Israël zag — de ethnische verhoudingen, het onderwijs, de gestagneerde politieke en godsdienstige verhoudingen, de problemen van Joodse en Israëliësche identiteit —, is dit verband voor mij niet zo rechtlijnig en eenduidig; met uitzondering natuurlijk van het serieuze vraagstuk van de Arabische minderheid, dat duidelijk 'extern' bepaald wordt.⁴

Sindsdien zijn er echter onmiskenbaar veranderingen opgetreden in dit opzicht. De druk van buitenaf werd niet langer louter als 'grensstellend' beleefd, maar als een die het voortbestaan onmiddellijk bedreigde en actief ingrijpen noodzakelijk maakte. Ik vraag me slechts af in hoeverre Van Doorns interessante visie (mede) door deze recente gebeurtenissen gekleurd is. Inderdaad heeft zich wat Van Doorn het militantisme noemt sinds eind mei in Israël duidelijk(er) gemanifesteerd. Echter daarbij moet wel bedacht worden, dat tot het begin van dit jaar, ondanks herhaalde schermutselingen en incidenten aan de grenzen, weinigen in Israël — tot de hoogste politieke leiders aan toe — serieus rekening hebben gehouden met een omvangrijke oorlog in de nabije toekomst. Al het politieke en militaire denken tot mei van dit jaar was gericht op het handhaven (als het niet anders kon desnoods met geweld) van de status quo, niet op expansie. In zekere zin een bewijs hiervoor is, dat langzamerhand de politieke winst van de Sinaï-campagne ter

⁴ Zie hierover een passage in J. E. Ellemers, 'Israël tussen Oost en West, verleden en toekomst', in: J. E. Ellemers, e.a. (red.), *Israël: Van de einden der aarde* (Amsterdam, 1967), p. 17.

discussie werd gesteld en het — alle gepraat over 'planning' ten spijt — toch vrij geïmproviseerd karakter van de 'zesdaagse oorlog', evenals trouwens van de Sinäi-campagne.⁵

Door het mislukte 'brinkmanship' van Nasser, Oe Thants 'beoordelingsfout' en wederzijdse misrekening van intenties, is een tragische escalatie ontstaan — een dramatisch voorbeeld van dialectiek! Naar mijn stellige overtuiging, gebaseerd op een recent verblijf in Israël, heeft meer dan militantisme een haast panische (maar ook gerechtvaardigde) vrees onder de Israëlische bevolking en besluiteloosheid van het toenmalige kabinet het mogelijk gemaakt, dat 'hawks' (om ook deze journalistieke modeterm van sociologische huize te gebruiken) als Beigin en Dayan in de regering kwamen. Ernstiger op de lange duur gezien, is daarbij dat de militante successen vele van de tot mei in de meerderheid zijnde 'doves' nu ook (althans voorlopig) tot 'hawks' heeft bekeerd.

Het centrale punt bij dit alles is natuurlijk het grote historische en sociologische dilemma van 'toeval' en 'wetmatigheid'.⁶ Van Doorn kan opmerken, dat sociologisch gezien dit alles in de lijn der verwachtingen lag. Hij heeft sterke argumenten. Wat ik echter enigszins tegen zijn visie vind pleiten is, dat hij behalve de recente gebeurtenissen zwakke bewijsbronnen aanvoert. Om enkele voorbeelden te noemen: Zijn weergave van de 'tower and stockade' kolonisatie van nieuwe kibboetsiem is wel erg geromantiseerd. Ik vraag mij af in hoeverre hij hier geïnspireerd is door Koestlers *Thieves in the Night*, een van de eerste boeken die ik zelf destijds over Israël las (curieus detail: op aanraden van Van Doorn!), dat ik echter later als een zeer aanvechtbare en slechts één bepaalde episode weergevende visie heb leren kennen. Israëls vermeende anti-VN-politiek⁷ af te leiden uit de memoires van de generaals Burns en Von Horn, vind ik helemaal kras. Wie geen vreemdeling in het Jeruzalem van de wapenstilstandscommissie en de vredesmacht van de VN is — letterlijk: want het VN-hoofdkwartier is daar gevestigd —, moet

⁵ Onthullend in dit opzicht is Moshe Dayan, *Diary of the Sinai Campaign 1956* (London, 1966).

⁶ Zie over de betrekkelijk onvoorziene en niet-onvermijdelijke ontwikkeling die leidde tot de jongste Arabisch-Israëlische oorlog, ook het artikel van de directeur van het Londense Institute for Strategic Studies, Alaister Buchan, onder de veelzeggende titel 'The Great Contingency', *Encounter*, vol. 29 (August 1967), pp. 3-6.

Buchan werpt daarin o.a. serieuze twijfels op of de door Israël bereikte militaire resultaten overeenstemmen met haar politieke doeleinden.

⁷ In dit verband is het volgende citaat uit *The Guardian* (June 8, 1967), p. 8, over Israëls opvolgen van de oproep tot staakt het vuren van de Veiligheidsraad interessant: '... And as the Israelis may remind us, it took the British and French Governments more than four days to accept the ceasefire call from the United Nations in 1956. It took the Indians and Pakistanis sixteen days in 1965.'

Terloops zij opgemerkt, dat in het verschaffen van dit soort feitelijke 'vergelijkende' informatie de Britse pers superieur is gebleken boven de vele geëmotioneerde beschouwingen in de meeste Nederlandse dag- en weekbladen.

toch weten dat dit omstreden geschriften zijn. Om kort te gaan, Van Doorn interpreteert een beperkt aantal gegevens op een m.i. soms wel eenzijdige wijze.

Dit brengt me op het laatste en misschien belangrijkste punt, nl. de kwestie van het vergelijken, waarover ik — omdat het zo uitermate ingewikkeld is en eigenlijk de omvang van een lang artikel vergt — helaas kort moet zijn. Met groot gemak schudt Van Doorn een aantal voorbeelden van parallelle ontwikkelingen tussen Israël en andere volksplantingen uit de mouw. Sommige zijn overtuigend, bij andere moet ik de wenkbrauwen fronsen; bv. ten aanzien van het kolonialisme, het militarisme in Israël en het expansionisme. Ook kan men zich afvragen waarom niet tevens vergeleken is met de Latijnsamerikaanse volksplantingen, b.v. op het punt van de ethnische verhoudingen.

Zelf heb ik serieus geprobeerd een aantal vergelijkingen te maken, o.a. met andere 'frontier'samenlevingen (pp. 45-46), met de V.S. (o.a. in hoofdstuk X), met andere huidige 'nieuwe naties' (hoofdstuk XII) en incidenteel met Sovjet-Rusland. Deze pogingen tot vergelijking hebben me toch wel behoedzaam gemaakt (zie ook pp. 268 vv). Zoals ik in mijn vijfde hoofdstuk kort heb uiteengezet (pp. 105-7), wordt Israël gekenmerkt door een vrij unieke combinatie van trekken van een groot aantal uiteenlopende maatschappijtypen. Deze unieke combinatie heeft o.a. te maken met het feit dat het hier een volk betreft dat eeuwenlang onderdrukt en verspreid in de Diaspora geleefd heeft, waarvan nu een deel is *teruggekeerd* — en dit in tegenstelling tot andere volksplantingen — naar het land, waarmee het ononderbroken sterke historische, nationale en religieuze bindingen heeft onderhouden en waarop het sterke legitieme en ook juridische rechten kan doen gelden. Men kan opmerken dat dit emotionele en morele gezichtspunten zijn, maar ze hebben daarom niet minder sociologische realiteit.

Het tragische dilemma daarbij is, dat ten aanzien van hetzelfde gebied ook Arabieren rechten kunnen doen gelden en zij — zij het in een andere fase — met soortgelijke 'nieuwe natie' problematiek worden geconfronteerd. (Anders dan Van Doorn en Jolles vind ik kenmerkend voor een 'nieuwe natie', dat een — niet per se tribale — samenleving zich losmaakt van vreemde — niet noodzakelijk westerse — overheersing en de problemen van de legitimiteit van de nieuwe orde en het vestigen van een nieuwe nationale identiteit, die zich daarbij voordoen). Onder meer deze historisch-territoriale bindingen (afschuwelijk, tot wat voor termen deze discussie me al niet brengt!) èn het feit dat de Joden de 'nieuwe natie' rechten en problemen van de Arabieren onderkennen en erkennen, vormen, lijkt me, toch belangrijke verschillen tussen Israël en andere volksplantingen. Dit alles is geen weerlegging, maar wel een nuancering van het door Van Doorn geschetste beeld.